

CONCEPȚIA LUI TIMOTEI CIPARIU DESPRE FORMAREA LIMBII ȘI A POPORULUI ROMÂN

Timotei Cipariu a fost unul din cei mai de seamă filologi români din secolul al XIX-lea. Lingviștii îl situează printre întemeietorii disciplinei istoriei limbii române, ai gramaticii istorice și ai celei comparate. El a studiat limba română în evoluția ei istorică, bazându-se pe documente și pe o largă informație științifică de specialitate. În strădaniile sale de cercetător nu s-a hazardat în ipoteze care să nu poată fi probate prin documente, așa cum a procedat contemporanul lui, A. T. Laurian, în *Tentamen criticum*. Într-o scrisoare din 1859, trimisă lui Iacob Murășianu, Cipariu mărturisește: „principiul meu a fost totdeauna a reconstitui limba după date istorice și nu după ficțiuni”¹.

Preocupările lui științifice privind formarea limbii și a poporului român le-a făcut cunoscute mai întâi între 1838—1846 în presa brașoveană, iar în anii 1847—1848 în propriul său ziar din Blaj „Organul luminării”. După 1850 a continuat să trimită presei brașovene articole cu caracter filologic și lingvistic, dar a publicat studii și în „Anuarul” liceului din Blaj, precum și în „Arhivu pentru filologie și istorie”. Astfel, în „Anuarul” liceului blăjan, între 1855—1859, i-au apărut studiile: a) *De nomine valachorum gentile*; b) *De re literaria*; c) *Table cerate*. În „Arhivu pentru filologie și istorie”, pe care l-a scos tot la Blaj între 1869—1872, a pus la dispoziție celor interesați, între altele: a) *O ochire spre limba latină și dialectele ei*; b) *Despre latinitatea limbii române*. Ultimul studiu reprezintă o reluare în limba română a celui tipărit mai întâi în latinește în „Anuarul” liceului, cu titlul: *De latinitate linguae valachicae*².

Aspecte ale procesului de formare și evoluție a limbii române au fost abordate, de asemenea, de Cipariu, în următoarele opere elaborate după 1850: 1) *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, tipărită în 1854, care, deși nu are decât 200 pagini, este considerată prima gramatică istorică a limbii române; 2) *Crestomație sau Analecte literare din cărțile mai vechi și mai nouă românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI, pînă la XIX, cu notiță literară*, de 256 pagini, editată în 1858; 3) *Cuvînt la inaugurarea Asociației rom[âne] transilv[ane] în IV nov[embrie] MDCCCLXI*, de 135 pagini, care a apărut în 1862; 4) *Inceputul creștinării românilor în părțile orientale a[le] Imperiului roman și arume pe marginile Dunărei, în Dacia și Moesia, după date autentice*, o

¹ Șt. Manciușea, *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, Blaj, 1944, p. 7; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 17—66.

² George Bariț și contemporanii săi, vol. IV, București, 1972, p. 71—255; I. Pervain, *Timotei Cipariu și „Foaia literară”, 1838, în Cercetări lingvistice*, VII, 1972, nr. 1, p. 97—108; D. Macrea, *Contribuția publicațiilor periodice la dezvoltarea lingvisticii românești*, în CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 7—35; S. Popa, *Cîteva aspecte privind legăturile lui Timotei Cipariu cu Brașovul*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj-Napoca, 1980, p. 106—112; I. Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905, p. 75—79.

broșură de 31 pagini, publicată în 1865; 5) *Principia de limbă și de scriptură*, de 407 pagini, care a văzut lumina tiparului în 1866 etc.

Ideii importante a dezvoltat filologul blăjean în *Cuvînt despre istoria limbii românești*, rostit la București, în august 1867, cu prilejul inaugurării Societății Academice (viitoarea Academie română). Aceste idei pot fi sintetizate astfel: a) studiul limbii se impune să se efectueze într-o strînsă corelație cu originea, formarea și dezvoltarea poporului care o vorbește; b) istoria limbii consemnează în esență împrejurările în care se formează un popor și etapele evoluției lui; c) limba este asemenea unui seismograf care înregistrează bucuriile și suferințele trăite de orice popor.

Concepția lui Cipariu despre etnogeneza românească se reflectă și în câteva materiale lăsate de el în manuscris, păstrate la Arhivele Statului din Blaj, Alba Iulia și Cluj-Napoca. Unele din ele au fost publicate de profesorul blăjean Ștefan Manciușea în timpul celui de al doilea război mondial, iar altele relativ recent de către cercetători științifici clujeni.

O însemnătate aparte prezintă însă suplimentul sau adaosul la cel de al doilea volum al *Gramaticii limbii române*, elaborat de Cipariu pe baza unui concurs inițiat de Societatea Academică Română (ca și primului volum de altfel). Adaosul l-a intitulat: *Despre limba română. Supliment la Sintactică*. Deși nu are decât 59 de pagini, capitolele în care se împarte pot fi considerate deosebit de semnificative prin înseși titlurile lor: 1) *Începutul dialectului vulgar*; 2) *Dialectul dacic*; 3) *Formarea lui*; 4) *Evul mediu*; 5) *Aparițiunea limbii românești*; 6) *Dezvoltarea ei*.

Din titlurile capitolelor de mai sus rezultă că, potrivit concepției lui Cipariu, în procesul de formare a limbii și poporului român se pot distinge două perioade principale, iar în cadrul fiecăreia dintre ele mai multe faze sau etape. Prima perioadă o plasează între secolul al VIII-lea î.e.n., cînd legenda spune că s-a întemeiat Roma, și începutul veacului al VII-lea e.n. Ea corespunde cu constituirea latinei populare sau rustice și cu răspîndirea ei mai întîi în întreaga Italie, iar după aceea în celelalte provincii ale Imperiului roman, odată cu expansiunea lui spre occident și orient.

În cadrul primei perioade, cea dintîi etapă o situează între secolele VIII—III î.e.n. La ea se referă întîiul capitol din *Suplimentul la sintaxă*, intitulat: *Începutul dialectului vulgar*. Pe parcursul capitolului, autorul demonstrează că limba vorbită inițial în Latium a suferit influențe din partea graiurilor înrudite ale oscilor, umbrilor, sabinilor și chiar etruscilor, pe măsură ce romanii i-au supus și i-au asimilat. Datorită acestor influențe latina a evoluat și s-a transformat într-o limbă a romanilor, după ce puterea Romei a ajuns să se exercite în toată Peninsula Apeninică. Întrucît locuitorii statului roman au continuat să fie în majoritatea lor țărani secole de-a rîndul, limba care s-a încheșat și s-a consolidat a fost populară sau rustică.

Dar, după ce stăpînirea romană se va extinde și asupra sudului Italiei, se va face resimțită influența greacă. Ea va fi favorizată de accelerarea fenomenului urbanizării spre sfîrșitul republicii. Drept urmare, pe vremea lui Cezar și Cicero limba romanilor va prezenta pe lîngă aspectul ei rustic și pe cel urban. Latina

³ I. Rațiu, *op. cit.*, p. 91—97; Șt. Manciușea, *Timotei Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941, p. 9—15; M. Popa, *Contribuții la activitatea social-politică și culturală a lui T. Cipariu*, în *Cristia*, 1978, p. 343—348; Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 5, p. 489—491.

urbană, numită și clasică sau cultă, va suporta o influență grecească și mai accentuată în a doua etapă, când Grecia propriu-zisă și Orientul elenistic vor face parte din Imperiul roman. Influența se va concretiza în asimilarea unui număr însemnat de termeni grecești, în înlocuirea vocalei *u* de la sfârșitul cuvintelor cu *o* și în adoptarea lui *s* final după modelul elen.

Spre deosebire de latina urbană, în cea rustică influența grecească a fost minimă. Latina rustică sau populară și-a păstrat fondul principal de cuvinte și structura gramaticală, așa cum s-a stabilizat și consolidat în timpul celor șapte regi și al republicii. Ca exemple Cipariu dă cuvintele *casa* și *cortis*, care se vor menține în latina populară, însă vor fi înlocuite în cea cultă cu *domus* și *aula* de origine greacă. Totodată în limba vulgului a rămas *u* final, ca și în românește. De aceea afirmă filologul blăjan că latina rustică de dinainte de Cicero conține o serie de cuvinte și forme gramaticale care în cea clasică lipsesc, dar se găsesc în limba română.

Pentru etapa de constituire, încheiere și consolidare a latinei populare, Cipariu și-a fundamentat concluziile pe o largă documentare. În primul capitol din *Suplimentul la Sintactică*, dedicat acestei etape, el face trimiteri: la gramaticile vechilor autori latini Vellius Longus, T. Varro, Quintilianus, Donatus, Priscianus, Charisius, Servius și Nonnius; la tratatele de agricultură ale lui Cato și Varro; la operele dramatice ale lui Plautus și Terentius; la corpusurile de inscripții și diplome militare latine ale lui Mommsen, Orelli, Henzen, Arneht, Massmann, Corsen și Guerike etc. În același *Supliment la Sintactică* include toate aceste izvoare documentare în subcapitolul: *Monumente latine antice*⁴.

După Cipariu, cea de a doua fază a primei perioade a debutat cu anul 219 î.e.n., când romanii au pătruns în Iliria, și a durat pînă către sfârșitul veacului al III-lea e.n. Ea coincide cu extinderea stăpînirii romane mai întîi în Peninsula Balcanică pînă la Dunăre, iar apoi și la nord de marele fluviu, în Dacia. Noile provincii organizate aici vor fi colonizate îndeosebi cu țărani romani aduși din Italia. Stabilindu-se în Peninsula Balcanică, noii veniți vor continua să vorbească latina populară cu structura ei gramaticală și cu fondul principal de cuvinte care o caracterizau. Totuși, sub influența noului mediu al traco-ilirilor, pe care coloniștii îi vor asimila, latina rustică va evolua și va suferi anumite transformări, care se vor concretiza în câteva particularități specifice. Printre ele mai semnificative vor fi apariția vocalelor obscure *i* și *ă* precum și postpunerea articolului hotărît. Datorită acestor particularități, în Peninsula Balcanică se va contura o latină populară orientală cu trăsături proprii pe parcursul secolelor II—I î.e.n. și în veacul I e.n. Ea se va introduce în secolele II—III e.n. și pe teritoriul noii provincii Dacia, deoarece din mulțimea de coloniști aduși din toată lumea romană, Cipariu susține că cei mai mulți au provenit din provinciile sud-dunărene apropiate și anume din cele două Moesii, Tracia, Macedonia și Panonia. Venind în număr mare, ei îi vor ajuta pe băștinașii daco-geți, cîți au mai rămas de pe urma războaielor, să-și însușească latina populară în varianta ei orientală. Ca urmare, în veacul al III-lea e.n. populația romanizată din provinciile Dacia, cele două Moesii, Noricum, Panonia, Tracia, Macedonia, Istria, Iliria, Epir și Tesalia, avînd aceeași limbă, formau un corp comun. Latina populară orientală era vorbită acum din Carpați pînă la țărmurile Mării Adriatice, de la granițele Italiei pînă în nordul Greciei și pînă la suburbiile Constantinopolului.

⁴ T. Cipariu, *Despre limba română. Supliment la sintactică*, Blaj, 1877, p. 3—10; Idem, *Principia de limbă și de scriptură*, ediția a II-a, Blaj, 1866, p. 17—29.

Cipariu și-a formulat concluziile referitoare la cea de a doua fază recurgînd de astă dată la surse documentare din Dacia romană, și anume la diplomele militare de pe timpul împăratului Traian, precum și la tablele cerate descoperite la Roșia Montană. El recurge la două table cerate pe care le oferă ca exemple edificatoare pentru limba vorbită de coloniștii de rînd din Dacia. Una datează din anul 195 e.n. și reprezintă un contract de vînzare de sclavi. Fiind redactată după un formular juridic tip, e scrisă aproape în întregime în latina clasică. Spre sfîrșit conține însă următoarele cuvinte din latina rustică, redată cu litere grecești: „Alexandrei Antipatri secofno]do auctor segnai“. Cuvîntul *secundo* are forma din actuala limbă italiană și nu *secundus* ca în latina cultă. În schimb *segnai* este mult mai apropiat de cuvîntul românesc *semnai*, decît de *segnavi* din italiana literară.

A doua tablă cerată poartă data de 167 e.n. Ea este un act public, care atît în stil și ortografie, cît și în cuvinte, relevă influența latinei rustice. De pildă, conține expresiile *remassisse* și *apocatum* sau *apucatum*, care sînt asemănătoare cu *rămăsese* și cu *apucat* din limba română.

Cipariu ține totuși să precizeze că, exceptînd cele cîteva particularități amintite mai sus, latina populară folosită în primele trei secole ale erei noastre în partea orientală a Imperiului roman nu se deosebea prea mult de aceea ce se vorbea tot atunci în Italia. Conving în această privință inscripțiile creștine culese de Boldetti din catacombele Romei, care aparțin perioadei de dinaintea proclamării de către Constantin cel Mare a creștinismului ca religie oficială a statului roman. Una din inscripții, scrisă tot cu litere grecești, are următoarea formulare: „Alejandro-bene merente in pace“.

În susamintitul *Supliment la Sintactică*, sursele documentare utilizate pentru a doua fază a formării limbii și poporului român sînt redată în subcapitolele: *Diplome militare; Table cerate și Inscripțiuni creștine*⁵.

Ultima etapă a celei dintîi perioade a început, după Cipariu, la sfîrșitul secolului al III-lea și s-a încheiat cu anul 602. Ea va fi marcată de încetarea stăpînirii romane în Dacia și de mutarea capitalei imperiului de la Roma la Constantinopol pe vremea domniei lui Constantin cel Mare. Ambele evenimente vor influența indirect evoluția limbii latine orientale. Într-adevăr, pe teritoriul Daciei retragerea aparatului administrativ și a celui militar roman va avea ca urmare decăderea rapidă a orașelor și ruralizarea locuitorilor lor. Aceasta va determina o accentuare a caracterului rustic al latinei populare în nordul Dunării. În provinciile romanizate de la sud de marile fluvii, mutarea capitalei la Constantinopol va favoriza creșterea rolului elementului grecesc și împingerea celui romanic pe un plan secundar. Fenomenul se va amolifica după 395, cînd Imperiul roman se va scinda în două state separate. El va duce, pe de o parte, la încetarea contactului direct dintre romanitatea orientală și cea occidentală, iar pe de altă parte la tendința înlocuirii treptate a latinei cu greaca în aparatul administrativ, militar și bisericesc, de-a lungul secolelor IV—VI. În atare condiții, la fel ca și în Dacia, particularitățile latinei orientale se vor accentua și la sud de Dunăre. Ea va tinde să devină și în Peninsula Balcanică doar limba plugarilor și păstorilor. Concomitent se vor accentua și deosebirile regionale, astfel că în secolele IV—VI latina rustică orientală va ajunge să aibă două dialecte: unul cisdanubian ori daco-roman în nordul Dunării și altul transdanubian sau moeso-roman la sudul acestui fluviu.

⁵ T. Cipariu, *Despre limba română*, p. 10—15; Idem, *Principia de limbă și de scriptură*, p. 69—86; Șt. Manciulea, *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, p. 40—41.

Evidențiind deosebirile regionale, filologul blăjean a subliniat că ele n-au fost totuși adânci, întrucât legăturile dintre locuitorii romanizați de pe cele două maluri ale Dunării au continuat în tot decursul secolelor IV—VI, cu unele întreruperi cauzate de venirea goților, hunilor și gepizilor. Mai mult, în acest interval de timp, tot temporar, stăpînirea romanilor, respectiv a romano-bizantinilor, a revenit în nordul Dunării cîteva decenii și anume în veacul al IV-lea din 313 — cînd Constantin cel Mare i-a înfrînt pe vizigoți, transformîndu-i în aliați — pînă la năvălirea hunilor în 376, iar în secolul al VI-lea pe vremea domniei lui Iustinian. Referindu-se la legăturile respective, Cipariu afirmă că timp de „500 de ani, de la 103 pînă la 602, sau de la Traian pînă la Phoca, istoria poporului nostru e una cu a romanilor, cu care făcea corp netăiat și nestrămutat; sub această epocă nu este despărțire între roman și român“. Prin urmare, filologul blăjean nu restrîngea procesul de romanizare la cei 167 ani, cît a durat stăpînirea romană în Dacia, ci-l extindea la o jumătate de mileniu, motivînd că „limbile nu se pot învăța numai în fugă“ de către popoare întregi⁶.

Pentru secolele IV—VI, cînd începe declinul latinei orientale și se prefațează transformarea ei în limbă română, Cipariu n-a mai avut la dispoziție surse documentare din Dacia. De aceea, după cum rezultă din *Supliment la Sintactică*, a fost nevoit să recurgă la documentele ravenante, la mărturiile unor autori bizantini și la Biblia tradusă în limba goților. Documentele ravenante, adunate de Marini, datează din secolul al VI-lea. Se numesc astfel deoarece s-au redactat la Ravenna în timpul stăpînirii ostrogoților și apoi a bizantinilor. Ele reprezintă contracte de vînzare și testamente. Cele mai multe sînt scrise în latină. Cîteva s-au formulat în grecește, dar cu litere romane. Deși cele latine s-au reproduș după formulare mai vechi, atît autorii lor, cît și martorii care le-au subscris au recurs la limbajul popular accesibil. Ca exemple edificatoare în acest sens, filologul blăjean a ales cuvintele *dece* și *centu*, care prin forma lor se deosebesc de *decem* și *centum* din latina clasică. *Dece* este aproape ca *zece* din limba română. Doar *centu* va fi înlocuit în veacurile următoare la români cu cuvîntul *o sută* de origine slavonă.

Dintre scriitorii bizantini care i-au furnizat dovezi lingvistice, Cipariu îi menționează pe Teofanes și pe Jordanes. Din *Cronografia* celui dintîi a apelat la cunoscutele cuvinte „torna, torna, fratre“ de la sfîrșitul secolului al VI-lea, care sînt considerate cele dintîi monumente de limbă română atestate documentar. Din opera lui Jordanes, istoriograf de pe vremea lui Justinian, filologul blăjean s-a oprit asupra cuvîntului *rumun*, existent în această formă și în Biblia goților. Cipariu a interpretat cuvîntul în sensul că locuitorii de rînd romanizați din Imperiul bizantin își ziceau în limbajul lor popular *rumâni*. Fiindcă nici traducătorul Bibliei, nici Jordanes nu dispuneau în gotică și respectiv greacă de vocala obscură *ă*, ei au transformat-o în *u*. Unele popoare slave, care nu au *ă*, ca de exemplu slovacii, le spun și astăzi românilor rumuni. Români înșiși și-au zis de-a lungul evului mediu și *rumâni*⁷.

⁶ T. Cipariu, *Despre limba română*, p. 10—16; Idem, *Principia de limbă și de scriptură*, p. 69—86; Idem, *Inceputul creștinărei romanilor în părțile orientale ale Imperiului roman și anume pre marginile Dunărei, în Dacia și Moesia, după date autentice*, Blaj, 1865, p. 30—31; Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 40—41 și 50.

⁷ T. Cipariu, *Despre limba română*, p. 40—50; Idem, *Crestomația seau analecte literare dein cărțile mai vechi și noue românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI-lea pînă la XIX-lea, cu notița literaria*, Blaj, 1868, p. XII—XIII; Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 49.

Anul 602 reprezintă pentru Cipariu piatra de hotar dintre prima și cea de a doua perioadă a procesului de formare a limbii și poporului român. El subliniază că în acest an generalul Phocas, comandantul trupelor romano-bizantine de la Dunărea de Jos s-a răsculat și s-a dus cu ele la Constantinopol pentru a se proclama împărat. Granița dunăreană rămânând descoperită, grosul slavilor de pe pământul Daciei s-a revărsat în Peninsula Balcanică. Aici i-au dispersat pe moeso-români, obligându-i pe cei mai apropiați de Dunăre să se refugieze în nordul acesteia, iar pe ceilalți să se retragă în regiunile muntoase din Tracia, Macedonia, Tesalia, Epir, Iliria și Istria. În felul acesta s-a rupt orice legătură dintre populația romanizată din Peninsula Balcanică și cea de pe pământul Daciei traiane.

Tot la 602, Phocas, ajuns împărat, va decreta înlocuirea limbii latine cu greaca în aparatul administrativ, militar și ecleziastic al Imperiului bizantin. De acum înainte, daco-romanii nord-dunăreni nu vor mai avea posibilitatea să intre în contact cu o armată, cu o biserică și cu un corp funcționăresc care să folosească limba latină, nici în răstimpurile când bizantinii vor reveni la Dunărea de Jos.

Prin repercusiunile lor, cele două evenimente din 602 l-au determinat pe Cipariu să considere că acest an marchează începutul primei faze a celei de a doua perioade în procesul de formare a limbii și a poporului român. Această fază va dura, după el, până la începutul veacului al X-lea. Ea va reprezenta etapa hotărâtoare a transformării populației romanizate de pe teritoriul Daciei nord-dunărene în popor român, iar a celei din Peninsula Balcanică în aromâni sau macedo-români și istro-români. Această transformare se va produce în condițiile conviețuirii daco-romanilor cu slavii nord-dunăreni, iar a traco-iliro-românilor cu slavii și grecii. Întrucât majoritatea slavilor de pe pământul Daciei au trecut la 602 la sud de Dunăre, acei care au rămas au fost mai puțini decât daco-românii. În aceste condiții conviețuirea daco-romano-slavă din secolele VII—X a dus la asimilarea populației minoritare de către cea majoritară. Daco-romanii, asimilându-i pe slavi, vor asigura poporului român, care se va naște acum, un caracter romanic. În schimb în Peninsula Balcanică, traco-iliro-romanii, care se vor transforma în aromâni și istro-români, fiind în minoritate, vor începe încă din secolele VII—X fie să se slavizeze, fie să se grecezeze, în funcție de înglobarea lor în Imperiul bizantin sau în noile state slave sud-dunărene. Asimilarea elementului romanic va fi favorizată acolo nu numai de aparatul de stat, ci și de biserica ortodoxă, a cărei limbă liturgică era greaca și respectiv vechea slavă.

În noua conjunctură, începând cu secolul al VII-lea, latina populară orientală va ajunge să fie întrebuințată și în Peninsula Balcanică numai de păstori și agricultori, așa cum s-au petrecut lucrurile pe teritoriul Daciei încă din secolele IV—VI. Fiind nevoită să supraviețuiască în condiții precare, în cadrul unor comunități romanice înconjurate de greci și slavi, latina populară rustică va suferi primele pierderi de cuvinte și chiar de forme gramaticale. Totodată, datorită conviețuirii cu slavii și grecii, nu se vor putea evita influențe din limbile acestora. Influențele vor fi totuși evidente numai în vocabular sau vorbire. Ele se vor resimți mult mai puțin în formele gramaticale. Pe teritoriul Daciei, unde slavii rămași după 602 au fost mai puțini decât daco-romanii și în plus datorită stăpînirii avarilor nu și-au putut forma nici un stat propriu pentru a se constitui în clasă dominantă, influența limbii slavone va fi mai redusă chiar și în vocabular pe parcursul secolelor VII—X. Drept urmare, fondul principal de cuvinte și structura gramaticală au rămas latine atât la daco-români, cât și la macedo-români sau istro-români. Referindu-se la structura gramaticală, Cipariu emite următoarea părere în *Notiția literară* de la începutul *Analectelor*: „limba românească, așa repede ruptă de către

trunchiu și rădăcină, mai întâi se adună în sine, părțile ce se păreau diferite le asemănă și, cu un cuvânt, defipse și formele și legile sintactice, ce pînă aici erau mai nestătore“.

Dar cu toate că s-a păstrat fondul principal de cuvinte și structura gramaticală, latina populară orientală va evolua și se va transforma treptat în noile condiții din secolele VII—X, cînd comunitățile romanice care o vorbeau au ajuns să fie rupte atît de romanitatea occidentală, cit și unele de altele. Așa cum dacoromânii, trăind izolați și fiind nevoiți să conviețuiască cu slavii nord-dunăreni, se vor transforma într-un popor nou, românesc, iar traco-iliro-romanii din Peninsula Balcanică, aflați într-o situație asemănătoare, înconjurați de greci și slavii sud-dunăreni, vor deveni aromâni și istro-români, tot astfel și latina populară orientală pe care o vorbeau se va preface treptat într-o limbă românească și respectiv aromânească. În capitolul dedicat apariției limbii române din *Supliment la Sintactică*, Cipariu scrie în acest sens: „Limba românească, ca limbă independentă, se potu forma numai după întreruperea totală a comunicațiunei dintre ea și celelalte latine“ și anume „numai după începutul secolului al VII-lea“. Procesul de formare a limbii române, la fel ca și al aromânei, a continuat, după filologul blăjean, în secolele VIII—IX. Invocînd opera lui Constantin Porfirogenetul, *Despre administrarea imperiului*, el susține că înainte de domnia acestuia, deci pe la începutul secolului al X-lea, procesul de constituire a limbii române și respectiv al celei aromâne se încheiase în mare, avînd deja articolul hotărît la sfîrșitul numelui sau substantivului. Condițiile diferite în care s-au format au făcut ca româna și aromâna să apară ca două limbi surori sau ca două dialecte ale aceleași limbi. Cipariu subliniază că între română și aromână există deosebiri, însă nu atît de mari, încît cei ce le vorbesc „unii pe alții să nu se poată înțelege“⁸.

Filologul blăjean s-a străduit să-și formuleze concluziile și pentru secolele VII—X pe baza unor surse documentare. El a apelat, prin analogie, la informații scrise care relevă evoluția latinei rustice în Imperiul bizantin și mai ales în apusul Europei. Pentru Imperiul bizantin a recurs la opera⁹ aceluiași Constantin Porfirogenetul, menționată mai sus, din care a extras cîtece latine populare ce conțineau să se întrebuițeze la Constantinopol, la începutul secolului al X-lea, cu ocazia procesiunilor religioase prilejuite de marile sărbători. Din occident a luat jurăminte de pe vremea urmașilor lui Carol cel Mare, de la mijlocul veacului al IX-lea, care atestă că și în apus, după destrămarea statului roman, clasicitatea latinei s-a pierdut, ea evoluînd spre o limbă populară. Jurămintele conțin unele cuvinte asemănătoare cu cele din limba română. Ca exemple edificatoare dă *nostro, comun, adjudha* și *prindrat*. Ultimele două amintesc de cuvintele românești *ajuta* și *prindeai*⁹.

Etapă care a urmat formării limbii române, Cipariu o situează între secolele X—XV. Referindu-se la dezvoltarea și evoluția ei în această fază, el susține că a avut de făcut față unor greutăți mai mari chiar decît cele din veacurile VII—X. Dificultățile s-au datorat faptului că în noua etapă limba oficială în biserică mai întâi, iar după întemeierea statelor feudale românești și în administrația acestora, n-a fost româna, ci slavona Slavona a înăbușit astfel dezvoltarea firească a limbii române. Cultura românească a îmbrăcat și ea un aspect slavon. Preponderența slavonei în aparatul administrativ, în biserică și în cultură a favorizat pătrunderea

⁸ T. Cipariu, *Despre limba română*, p. 26—30; Idem, *Crestomația seau analecte literaric*, p. XII—XV; Șt. Manciușea, *op. cit.*, p. 50.

⁹ T. Cipariu, *Despre limba română*, p. 51—53.

pe scară mai largă a unor cuvinte și chiar a unor forme gramaticale „străine“ în limba română, comparativ cu faza anterioară. Pătrunderea lor s-a înfăptuit prin pierderea corespunzătoare a unor cuvinte și forme gramaticale de origine latină.

Lipsindu-i modelele de limbă română scrisă pentru secolele X—XV, Cipariu a ajuns la concluziile de mai sus studiind monumente de limbă populară italiană, franceză, spaniolă și portugheză. În acest sens, în aceeași scrisoare din 1853, îi dezvăluie lui Iacob Mureșianu că încă înainte de 1848 reușise să-și procure: *Dicționarul venețian, Vocabulario di Como, Boerio, Corrado, Ferrari, Monzi*; o colecție de cîntece populare din toate dialectele Italiiei cu titlul *Agrumi, Cîntece venețiene și Poezii milaneze*; unele din aceste achiziții le-a pierdut în timpul războiului civil din 1848—1849, dar după revoluție a reușit parțial să le recupereze; cu prilejul călătoriei din 1852 în Italia a izbutit să cumpere lucrarea lui Banfi; ulterior a mai făcut rost de poezii populare în vechea limbă „ispanică“ și portugheză, în cea provenșală și în alte dialecte mai mărunte. Referindu-se la dialecte, el îi atrage atenția amicului său de la Brașov că în cele din Corsica și Sardinia s-a păstrat *u final*, la fel ca în română și nu *o ra* în italiană. Pe baza informațiilor culese din astfel de surse documentare și bibliografice, filologul blăjean a putut trece la compararea fondului principal de cuvinte și a structurii gramaticale a limbilor populare neolatine din occident cu acelea ale românilor și aromânilor. Comparația a fost desigur favorabilă limbilor neolatine occidentale. El o explică prin faptul că latina a continuat să fie utilizată tot evul mediu în aparatul administrativ, în biserică, precum și în învățămîntul mediu și superior de acolo. De aceea nu miră remarca plină de amărăciune, făcută într-unul din studiile sale, că limba română ar fi fost mai romanică chiar decît italiana, dacă în secolele X—XV latina ar fi rămas și la noi „limba bisericii, școalelor și afacerilor politice“¹⁰.

În sfîrșit ultima fază în evoluția limbii române a început în concepția lui Cipariu odată cu secolul al XVI-lea și va continua pînă pe vremea lui. Ea a debutat cu apariția primelor manuscrise și tipăriri românești în secolele XVI—XVII. Aceste secole vor reprezenta astfel o epocă de pionierat în acțiunea de emancipare a limbii române de sub tutela apăsătoare a slavonismului. Publicînd o parte din cele dintîi monumente de limbă românească în primul volum al *Analectelor* și studiindu-le cu pasiune, el a aflat cu surprindere în ele o serie de forme gramaticale și cuvinte mai apropiate de cele latine, în comparație cu cele existente în manuscrisele și tipăririle din secolul al XVIII-lea și de la începutul veacului următor. De aici el a dedus că atare forme gramaticale și cuvinte trebuie să fi fost mai numeroase în secolele X—XV și cu atît mai mult în etapa anterioară, cînd slavona nu devenise încă limba oficială în biserică, în cultură și în cancelariile domnești.

Studierea primelor manuscrise și tipăriri românești i-a permis lui Cipariu să tragă concluzia că deși influența slavonă din veacurile X—XV a fost „cumplit de mare“, totuși în limba română fondul principal de cuvinte și structura gramaticală au continuat să rămînă latine. Într-un articol intitulat *Naționalitatea română*, el arată în această privință că limba noastră prezintă „nu numai mii de cuvinte romane, ci și o formă atît de romană în gramatică și sintaxă, cît nice cei mai înverșunați inimici politici ai românilor nu o pot nega cu totul“. Iar într-un alt

¹⁰ Șt. Manciușea, *op. cit.*, p. 65—66; Idem, *Timotei Cipariu și Academia Română*, p. 9—15.

studiu argumentează că fondul principal de cuvinte „a rămas același, cel roman, care dă caracterul specific și trăinicia limbii românești”¹¹.

Pe măsura consolidării autorității lui științifice, opera sa a jucat un rol de prim ordin în combaterea aserțiunilor adeptilor teoriei imigraționiste, recrutați dintre ideologii claselor dominante din Austria, Ungaria și Transilvania, între care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se remarcă Rösler și Hunfalvi. Lucrările și studiile lui au avut desigur ecou în Transilvania, ele contribuind la întărirea sentimentului mândriei naționale. Ele au consolidat conștiința națională a românilor din întreaga monarhie dualistă, ajutându-i să reziste acțiunilor cercurilor guvernante de deznaționalizare și maghiarizare. În același timp, întrucât Cipariu și-a tipărit unele din studiile lui în latină, iar pe altele în reviste ce apăreau în Germania și Austria, el și-a adus aportul și la convingerea unui număr însemnat de savanți europeni despre caracterul latin al limbii române și despre romanitatea poporului român. De aceea nu constituie nici o exagerare afirmația că filologul blăjean a reprezentat pentru intelectualii români din Austro-Ungaria savantul care s-a identificat cu năzuințele propriului popor de a-și apăra ființa națională, iar prin activitatea lui științifică a stimulat lupta pentru eliberare și pentru unirea cu frații de la răsărit și sud de Carpați pînă la primul război mondial. Pe bună dreptate, pînă la marea unire din 1918 mai ales la Blaj s-a păstrat un adevărat cult pentru omul de știință care a fost Timotei Cipariu.

LIVIU BOTEZAN

TIMOTEI CIPARIUS AUFFASSUNG ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER RUMÄNISCHEN SPRACHE UND DES RUMÄNISCHEN VOLKES

(Zusammenfassung)

Timotei Cipariu war einer der bedeutendsten rumänischen Philologen des 19. Jh. Seine philologischen Beschäftigungen hatten als Schwerpunkt die Erforschung der rumänischen Sprache in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Deshalb beschäftigte er sich natürlich auch mit der Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes. Seiner Auffassung gemäß stellt die Ethnogenese der Rumänen einen langwierigen und evolutiven Prozeß dar. In der geschichtlichen Entfaltung dieses Prozesses unterscheidet er zwei große Perioden: eine die vom 8. Jh. v.u.Z. bis ins 6. Jh. u.Z. dauerte und eine zweite, die im 7. Jh. u.Z. begann und bis in die moderne Epoche dauerte. In die erste Periode setzt er an: die Bildung des rustikalen oder Volkslateins auf dem Gebiete Italiens zwischen dem 8. und 3. Jh. v.u.Z.; sein Eindringen zwischen dem 2. Jh. v.u.Z. und dem 1. Jh. u.Z. in die Balkanhalbinsel, wo ein orientalisches Latein mit spezifischen Merkmalen entstehen wird; die Ausbreitung des Volkslateins in seiner orientalischen Abart auch auf dem Gebiete Dakiens im 2.—3. Jh. u.Z.; andauernder Gebrauch dieser Sprache auch nach dem im Jahre 271 stattgefundenen aurelianischen Abzug seitens der nördlich der Donau lebenden dakisch-römischen Bevölkerung in den folgenden Jahrhunderten, ähnlich wie auf der Balkanhalbinsel, wo die Römer und dann die römischen Byzantiner bis im Jahre 602 herrschen werden.

Nach Cipariu beginnt die zweite Periode mit dem Jahre 602, als alle Kontakte zwischen den nördlich der Donau lebenden Dako-Römern und den Trako-Römern

¹¹ St. Manciușea, *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, p. 33—49 și 65—66.

aus den südlich der Donau gelegenen Gebieten infolge des slawischen Einfalls in die Balkanhalbinsel aufhören. Aus den Dako-Römern, die von nun an isoliert leben und mit den Slawen, die von ihnen im 7.—9. Jh. assimiliert werden, zusammenleben müssen, wird das rumänische Volk entstehen und die von ihm gesprochene Sprache wird die rumänische Sprache werden. Die Trako-Illyro-Römer aus der Balkanhalbinsel, die von Griechen und Süddonauslawen umringt leben, werden ihrerseits zu Macedo-Rumänen und Istro-Rumänen und ihre Sprache wird das Arumänische werden. In den folgenden Jahrhunderten werden die beiden Schwestersprachen slawische bzw. griechische Einflüsse erleiden, aber der Hauptbestand an Wörtern und ihre grammatikalische Struktur werden lateinisch bleiben. Beginnend mit dem 6.—7. Jh. wird sich die rumänische Sprache von der Vormundschaft des Slawonismus emanzipieren, während der griechische und slawische Einfluß südlich der Donau andauern wird, was zur allmählichen Slawisierung und Griechisierung der Arumänen führen wird.